

Η Ψαλτική Τέχνη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

/ [Πεμπτουσία](#)

image not found or type unknown

Η ψαλτική τέχνη αρχίζει να υφίσταται ως επιστήμη με σημειογραφία ήδη από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα, ίσως και λίγο νωρίτερα, με τέλεια οργάνωση, έτσι ώστε να καλύψει τις ανάγκες της λατρείας της Ορθόδοξης Ανατολής[1].

Στην Ψαλτική Τέχνη διακρίνουμε τέσσερις περιόδους ανάλογα με την σημειογραφία της καθεμιάς[2]. Το ύψιστο σημείο ακμής της τέχνης ορίζεται κατά τον 13^ο και 14^ο αιώνα[3]. Σε αυτή την εξέλιξη συνέβαλλαν με την παρουσία και τη μουσική δραστηριότητά τους πρόσωπα όπως ο Ιωάννης ο Κουκουζέλης, ο Ιωάννης ο Γλυκής, ο Νικηφόρος ο Ηθικός και ο Ξένος Κορώνης, οι οποίοι συνέθεσαν την πρώτη μεγάλη τετρανδρία της Ψαλτικής Τέχνης.

Η τέχνη αυτή ήκμασε σε όλες τις περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όπου δημιουργήθηκαν ξεχωριστά κέντρα εκμάθησης και διάδοσής της[4]. Κομβικό σημείο για την Ψαλτική Τέχνη, όπως επίσης και για τις άλλες τέχνες, θεωρείται η

άλωση της Κωνσταντινούπολης. Από τότε παρατηρείται στασιμότητα στην ανάπτυξη της, ενώ η μουσική δραστηριότητα περιορίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στην αντιγραφή χειρόγραφων κωδίκων και τη διδασκαλία. Παράλληλα, παρατηρείται έλλειψη νέων συνθέσεων. Οι μεγάλες μουσικές φυσιογνωμίες σπανίζουν και τα έργα που κυριαρχούσαν ήταν αυτά της προηγούμενης περιόδου[5].

Το κλίμα αυτό, όπως αποδεικνύεται, καθυστέρησε να επηρεάσει την ανάπτυξη της ψαλτικής στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η οποία συνέχισε να αναπτύσσεται σε ικανοποιητικούς ρυθμούς. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσε το γεγονός ότι η οθωμανική κυριαρχία επεκτάθηκε σε αυτές αργότερα απ' ό,τι στις υπόλοιπες περιοχές (1474), καθώς επίσης και στο γεγονός ότι πολλοί από τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης μετακινήθηκαν προς τη δύση και το βορρά, ενώ πολλοί επέλεξαν τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες[6]. Ανάμεσά τους ήταν και ηχηρά ονόματα που διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη των βυζαντινών τεχνών και επιστημών[7].

Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι εκεί αναπτύχθηκαν εργαστήρια ζωγραφικής και καλλιγραφίας, ενώ σημαντικό κέντρο ανάπτυξης της Ψαλτικής Τέχνης αναδείχθηκε για πάνω από εκατό χρόνια η Μονή της Πούτνας[8]. Η μονή ιδρύθηκε το 1466 από τον Στέφανο το Μεγάλο και σύντομα αναδείχθηκε σε σημαντικό πολιτισμικό κέντρο, του οποίου η φήμη ξεπερνούσε τα όρια των Παραδουνάβιων περιοχών[9].

Η πρώτη μαρτυρία που επιβεβαιώνει την παραπάνω θέση σχετίζεται με το όνομα του Παΐσιου, το έτος 1504. Ο Παΐσιος αντέγραψε ένα Μηναίο του Μαρτίου (MS 547) [10] το οποίο φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας Επιστημών. Από τον κολοφώνα του χειρογράφου γίνεται γνωστή η ιδιότητα του γραφέα Παΐσιου, ο οποίος παρουσιάζεται ως «ψάλτης».

Επόμενος εκπρόσωπος της ψαλτικής παράδοσης της Πούτνας και μάλλον ο σημαντικότερος ήταν ο μοναχός Ευστάθιος, ο οποίος έζησε από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα έως το α' μισό του 16ου και παρουσιάζεται ως «Δομέστικος» και «Πρωτοψάλτης»[11]. Ο Ευστάθιος μαθήτευσε, πιθανότατα, σε κάποιον από τους δασκάλους της ψαλτικής, οι οποίοι κατέφυγαν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ή σε κάποιον από τους μαθητές τους[12]. Το έργο του εκτείνεται σε δυο τομείς το μελοποιητικό και τον κωδικογραφικό. Στο έργο μελοποιίας του Ευσταθίου περιλαμβάνεται η σύνθεση ύμνων της Θείας Λειτουργίας[13], Χερουβικών[14] και Κοινωνικών[15]. Όσον αφορά το κωδικογραφικό του έργο, είναι γνωστό ένα χειρόγραφο που διατηρείται σε δύο μέρη, το ένα στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας (MS Scukin 350) και το άλλο στην

Ακαδημία των Επιστημών στο Λένιγκραντ (MS 13.3.16). Από το πρώτο μέρος γίνεται γνωστή η ιδιότητα του «Δομεστικού» και από το δεύτερο του «Πρωτοψάλτη». Η ημερομηνία συγγραφής του χειρογράφου, 1511, περιέχεται στο πρώτο μέρος του χειρογράφου[16]. Το χειρόγραφο ανήκει στην κατηγορία των «Παπαδικών»[17], όμως ο γραφέας του χρησιμοποιεί τον όρο «Ακολουθία» για να κατονομάσει το έργο του. Ο όρος αυτός παραπέμπει στον 14^ο αιώνα, οπότε και χρησιμοποιούνταν ευρύτατα για να περιγράψει τον νέο τότε κώδικα, ο οποίος συντέθηκε για πρώτη φορά το έτος 1336, πιθανότατα, από τον Ιωάννη Μαΐστορα τον Κουκουζέλη[18].

Άλλος επώνυμος εκπρόσωπος από τη Μονή της Πούτνας είναι ο Ιερομόναχος Αντώνιος, ο οποίος στα 1545[19] παρέδωσε έναν ακόμη κώδικα «Παπαδικής». Πρόκειται για τον κώδικα I. 26, που σώζεται στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Ιασίου. Ο κώδικας είναι εξ' ολοκλήρου γραμμένος στη Σλαβονική[20].

Από το κωδικογραφικό εργαστήριο της Πούτνας προέρχονται και άλλοι έξι κώδικες Παπαδικής, οι οποίοι χρονολογούνται στο 16^ο αιώνα. Πρόκειται για τους κώδικες Πούτνας 56[21], ο οποίος χρονολογείται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, Slav 283 και Slav 284, οι οποίοι φυλάσσονται στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας Επιστημών, στο Βουκουρέστι[22]. Επίσης, ο κώδικας 52[23] του Μοναστηριού της Ντραγκομίρνας, χρονολογούμενος στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και ο σύγχρονός του 816[24] του Εκκλησιαστικού Μουσείου της Σόφιας και τέλος ο κώδικας SI 12 του Πανεπιστημίου του Leipzig[25], ο οποίος χρονολογείται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, προέρχονται από το ίδιο μοναστηριακό εργαστήριο[26].

[1] Γρηγόριος Θ. Στάθης, «Η των ήχων τερπνότης - Η χειρόγραφη παράδοση της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής μουσικής ήτοι της Ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης», *Βυζαντινοί Μελουργοί*, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών 1994-1995 - Κύκλος Ελληνικής Μουσικής, 83.

[2] Η πρώτη περίοδος ορίζεται από τον 10^ο αιώνα έως το 1177 και η σημειογραφία της καλείται «πρώιμη βυζαντινή σημειογραφία». Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από το 1177 μέχρι το 1670 περίπου και η σημειογραφία της καλείται «μέση - πλήρης βυζαντινή σημειογραφία», ενώ η τρίτη περίοδος εκτείνεται από το 1670 μέχρι το 1814 και η σημειογραφία της καλείται «μεταβυζαντινή εξηγητική σημειογραφία». Τέλος, η τέταρτη περίοδος ξεκινά το 1814 και φτάνει μέχρι σήμερα. Η σημειογραφία της τέταρτης περιόδου καλείται «αναλυτική σημειογραφία της Νέας Μεθόδου». Για τις περιόδους βυζαντινής σημειογραφίας

και τα χαρακτηριστικά τους βλ. Γρηγόριος Θ. Στάθης, *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα, 2003, 47-59.

[3] Μανώλης Χατζηγιακουμής, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453-1820*, Αθήνα, 1980, 26.

[4] Η διάδοση της Ψαλτικής Τέχνης γινόταν τόσο με τη διδασκαλία όσο και με την παραγωγή χειρογράφων κωδίκων η οποία τη συγκεκριμένη εποχή είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη.

[5] Χατζηγιακουμής, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής*, ο.π., 26.

[6] Μανώλης Χατζηγιακουμής, *Η Εκκλησιαστική μουσική του Ελληνισμού μετά την άλωση (1453-1820)*, Αθήνα, 1999, 24 και A.E. Pennington, "Stefan the Serb in Moldavian Manuscripts", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 51, No. 122 (Jan., 1973), 107-112, 108.

[7] Ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση του Μανουήλ Χρυσάφη, άλλοτε Λαμπαδαρίου του Ευαγούς Βασιλικού κλήρου, ο οποίος μετά την άλωση της Πόλης μετακινήθηκε στην Κρήτη και από εκεί στη Σερβία. Βλ. Χατζηγιακουμής, *Η Εκκλησιαστική μουσική*, ο.π., 24.

[8] A.E. Pennington, "Stefan the Serb in Moldavian Manuscripts", ο.π., 108.

[9] Για τη μονή βλέπε: Dimitri Conomos, "The Monastery of Putna and the Musical Tradition of Moldavia in the Sixteenth Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 36 (1982), 15-28, 15 και A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai from Putna", *Studies in Eastern Chant*, IV (1978), 112-133, 112 και 131.

[10] Πρόκειται για μη μουσικό κώδικα. Το στοιχείο που τον εντάσσει στην παρούσα εργασία είναι η ιδιότητα του γραφέα του, ο οποίος παρουσιάζεται ως ψάλτης της μονής της Πούτνας. Βλ. A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 112-113.

[11] Στοιχεία για τον Ευστάθιο βλ. Κ. Καραγκούνης, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των Χερουβικών της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα, 2003, 286, Dimitri Conomos, "The Monastery of Putna", ο.π., 15 και A.E.

Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 113-114.

[12] Κ. Καραγκούνης, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των Χερουβικών*, ο.π., 286.

[13] A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 121.

[14] Για τα Χερουβικά του Ευσταθίου βλ. Κ. Καραγκούνης, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των Χερουβικών*, ο.π., 286-287, A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai..", ο.π., 121-122.

[15] Για τα κοινωνικά του Ευσταθίου βλ. Dimitri Conomos, "The Monastery of Putna", ο.π., 17-21, όπου και μορφολογική προσέγγιση και A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 124.

[16] Για το χειρόγραφο βλ. A.E. Pennington, "A Polychronion in Honour of John Alexander of Moldavia", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 50, No. 118 (Jan., 1972), 90-99, η ίδια, "Seven Akolouthiai", ο.π., 114, η ίδια, "Stefan the Serb", ο.π., 108 και Dimitri Conomos, "The Monastery of Putna", ο.π., 16, 91. Η Pennington εκφράζει την επιφύλαξη για την ασφαλή χρονολόγηση του χειρογράφου καθώς το φύλλο που πληροφορεί γι' αυτήν περιγράφεται ως χαλαρό. A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 114.

[17] Η Pennington και ο Conomos κατατάσσει τους κώδικες της Πούτνας στην κατηγορία των Ανθολογιών (A.E. Pennington, "Seven Akolouthiai", ο.π., 113 και Dimitri Conomos, "The Monastery of Putna", ο.π., 16). Αφού οι κώδικες επιγράφονται ως «Ακολουθίαι» δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτοί ανήκουν στην κατηγορία των «Παπαδικών», αφού είναι γνωστό ότι η Παλαιά ονομασία των «Παπαδικών» ήταν «Ακολουθίαι». Επιπλέον, το περιεχόμενο των «Παπαδικών» είναι εκτενέστερο των «Ανθολογιών». Για τις διαφορές των δύο κωδίκων βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής*, τομ. Α', Εισαγωγή, Αθήναι, 1975, λε'-λστ' και λζ'-λη'.

[18] Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής μουσικής*, τ. Α', Εισαγωγή, ο.π., κθ', λε'-λστ'.

[19] Το έτος 1545 αναφέρεται σε ενθύμηση γραμμένη στα Ελληνικά «Έγγραφα αύτην τήν Ψαλτικὴν ἐγὼ ὁ ἐν Ἱερομονάχοις Ἀντώνιος καὶ.. ψάλτης τοῦ Μοναστηρίου τῆς Πούτνας».

Επίσης για τη χρονολόγηση του κώδικα η Α.Ε. Pennington κινείται με βάση τα τρία υδατογραφήματα που υπάρχουν στον κώδικα και χρονολογούνται το πρώτο το 1506, το δεύτερο μεταξύ των ετών 1506-1514 και το τρίτο μεταξύ των ετών 1542-1546. Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 115.

[20] Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 115, η ίδια, “Stefan the Serb”, ο.π., 108, η ίδια, “A Polychronion”, ο.π., 92 και Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[21] Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 114, η ίδια, “Stefan the Serb”, ο.π., 108, η ίδια, “A Polychronion”, ο.π., 92 και Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[22] Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 115-116, η ίδια, “Stefan the Serb”, ο.π., 108, η ίδια, “A Polychronion”, ο.π., 92 και Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[23] Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 115, η ίδια, “Stefan the Serb”, ο.π., 108 και Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[24] Α.Ε. Pennington, “Seven Akolouthiai”, ο.π., 116, η ίδια, “Stefan the Serb”, ο.π., 108 και Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[25] Dimitri Conomos, “The Monastery of Putna”, ο.π., 16.

[26] Για τα χειρόγραφα της Πούτνας βλέπε: (Η παραπομπή από: Α.Ε. Pennington, “A Polychronion”, ο.π., 92): E. Kaluzniacki, “Beitrage zur alteren Geheimnisschrift der Slaven” *Sitzungsberichte der philosophisch - historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 10 2, Vienna, 1883, 287-308, E. Turdeanu, “L’ activite litteraire en Moldavie de 1504 a 1552”, *Revue des Etudes roumaines*, IX-X, Paris, 1965, 96-142, G. Ciobanu, “Scoala muzicala de la Putna” *Muzica*, Bucharest, no. 9, 1966, 14-20), G. Ciobanu and C. Ghenea, “Un creator de muzica la inceputul secolului al XVI-lea”, *ibid.*, Bucharest, no. 14, 1964, 60-1, Α.Ε. Pennington “Evstatie’s song book of 1511: some observations”, *Revue des etudes sud-este Europennes*, IX. 3, Bucharest, 1971, 565-83.